

ABBÂSÎLERİN HORASAN POLİTİKASI: VALİLER DÖNEMİ (750-821)

Abbasid Policy Of Khorasan: Governors Period (750-821)

İFD İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (1): 48-66, 2021

İzzetullah ZEKİ *

* Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Bilim Dalı, Burdur/Türkiye

Anahtar Kelimeler:

Abbâsîler, Horasan, Ebu Müslim, Valiler, Politika

Key Words

Abbasids, Khorasan, Abu Muslim, Governors, Politics

Corresponding Author

İ. ZEKİ

izzetullahzeki@yahoo.com**ORCID**[0000-0001-6571-7377](https://orcid.org/0000-0001-6571-7377)**Özet**

Hız. Muhammed (s.a.v.)'in amcası Abbâs b. Abdulmuttalib'in soyundan gelen Abbâsîler, 750 yılında Horasanlıların desteğiyle Emevî Hilafetini kanlı bir şekilde ortadan kaldırarak Abbâsî Devleti'ni kurdular. Horasan bu dönemde önemli gelişmelere sahne oldu. Fetih hareketleri genişleyerek Mâverâünnehir ve Türkistan bölgelerinde geniş bir şekilde yayıldı. Bu sırada Türklerin topluluklar halinde Müslüman olmaları İslam'ın daha geniş kitlelere yayılmasını sağladı. Bu gelişmeler üzerine Abbâsîler, stratejik konuma sahip olan Horasan'a başta Ebû Müslim Horasânî olmak üzere yirmi vali gönderdiler. Bunlar Ebû Müslim Abdurrahman b. Müslim, Ebû Davud Hâlid b. İbrahim ez-Zühelî, Abdülcebâr b. Abdurrahman, Ebû Avn Abdülmelik b. Yezîd, Üseyd b. Abdullah, Abduh b. Kadid, Hamid b. Kahtâba, Ebû Avn Abdülmelik b. Yezîd, Muaz b. Müslim, Müseyyebb b. Ez-Züheyr, Ebû'l-Abbâs el-Fazl Süleyman, Cafer Muhammed b. Eşas, Abbâs b. Cafer, Çitrîf b. Ata el-Kindî, el-Fazl b. Yahya el-Bermekî, Mansur b. Yezîd, Ali b. İsa Mâhân, Herseme b. Ayen, Memûn b. Abdullah b. Reşid, Gassân b. Abbad (İbad)'dir.

Horasan'a gönderilen Abbâsîlerin valileri kendilerinin iktidara gelmelerini sağlayan Horasan halkına karşı sadık kalmadılar. Halkın örf ve adetlerine ters davranışlarda bulunarak kendilerini üstün ve seçkin sınıf olarak gördüler. Propagandaları sırasında Emevîlere karşı kullandıkları Ehl-i Beyt ve taraftarlarına karşı aynen Emevîler gibi acımasız davranışlarda bulundular. Bu doğrultuda Ehl-i Beyt'in lider karosundan olup halife olabileceği beklenen Ebû Seleme'yi ortadan kaldırdılar. Abbâsîler ikinci büyük zulmü Horasanlılara karşı uygulayarak liderleri Ebû Müslim Horasânî'yi hunharca katlettiler. Abbâsîlerin gerek Ehl-i Beyt ve gerekse Horasan halkına karşı uyguladıkları zulüm büyük bir nefreti uyandırdı, sonu gelmeyen isyanların başlangıcı oldu. Bu gelişmelere tepki olarak valiler dönemi kapandı. Tâhirîler, Saffârîler, Sâ mânîler gibi bağımsız beylikler ve

hanedanlar dönemi başladı. Bu çalışmada Emevîlerin yanlış politikaları üzerine bir tepki olarak Horasanlıların desteğiyle kurulan Abbâsî Hilafetinin Horasan politikası, bölgeye gönderilen valilerin yanlış ve ayrımcı uygulamaları tenkit edilerek kaleme alınmıştır.

Abstract

The Abbasids, descendants of Prophet Muhammad (s.a.v.)'s uncle, Abbas b. Abdulmuttalib, established the Abbasid State by eliminating the Umayyad Caliphate in a bloody manner in 750 with the support of the Khorasans. Khorasan witnessed important developments during this period. The conquest movements expanded and spread widely in Transoxiana and Turkestan regions. Meanwhile, the fact that Turks became Muslim in groups enabled Islam to spread to a wider audience. Upon these developments, the Abbasids sent twenty governors, primarily Abu Muslim Khorasani, to Khorasan, which has a strategic position. This are Abu Muslim Abdurrahman b. Muslim, Abu Davud Khâlid b. İbrahim az-Zuhâlî, Abduljabbâr b. Abdurrahman, Abu Avn Abdulmalik b. Yazîd, Usayd b. Abdullah, Abduh b. Kadid, Hamid b. Kahtâba, Abu Avn Abdulmalik b. Yazid, Muaz b. Muslim, Musayyabb b. Az-Zuhayr, Abu'l-Abbâs el-Fazl Sulayman, Jafar Mohammad b. Ashash, Abbâs b. Jafar, Ghutrîf b. Ata el-Kindî, el-Fazl b. Yahya el-Barmekî, Mansur b. Yazîd, Ali b. İsa Mâhân, Harsama b. Ayen, Memûn b. Abdullah b. Rashid, Ghassân b. Abbad (Ibad).

The governors of the Abbasids who were sent to Khorasan did not remain loyal to the people of Khorasan, who enabled them to come to power. By acting against the customs and traditions of the people, they saw themselves as the superior and elite class. During their propaganda, they behaved just like the Umayyads against the Ehl-i Beyt and their followers, which they used against the Umayyads. In this direction, they eliminated Abu Salama, who was the leader of the Ehl-i Bayt and was expected to be the caliph. The Abbasids brutally murdered their leader, Abu Muslim, Khorasani, by applying the second great cruelty against Khorasans. The persecution of the Abbasids against both Ahl al-Bayt and the people of Khorasan aroused great hatred, and it was the beginning of endless rebellions. As a reaction to these developments, the period of governors is over. The period of independent principalities and dynasties such as Tahirîs, Saffârîs, and Sâmanîs began. In this study, the Khorasan policy of the Abbasid Caliphate, which was established as a reaction to the wrong policies of the Umayyads, with the support of the Khorasans, was written by criticizing the wrong and discriminatory practices of the governors sent to the region.

Giriş

Horasan Abbâsî ihtilali için Kûfe'den sonra ikinci ana merkez olarak kayıtlarda geçmektedir. Nitekim Kûfe'de "er-Rıza min Âl-i Muhammed" sloganıyla Muhammed b. Ali b. Abdullah Abbâs önderliğinde başlayan Abbâsî daveti, Horasanlıların yakın ilgisine mazhar oldu.¹ Bunlar, Emevîlerin, zulüm, taassup ve hakaretlerine karşı hep birlikte ayaklanarak Ebu Müslim Horasânî'nin liderliğinde Abbâsî hareketine adestek vermeye başladılar. Son Emevî Halifesi Mervan b. Muhammed döneminde Horasan'da aleni davete başlayan Ebu Müslim, Irak'a askerlerini göndererek Emevîlerin

¹ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", DİA, I, İstanbul, 198, s.s. 31-48.

yıkılmasında önemli rol oynadı ve 132/750 yılında hilafetin Abbâsîlerin eline geçmesini sağladı.²

Abbâsîler önderliğinde asırlarca Horasan'da kalan Müslüman Araplar, bölgede çokça etkileşimde bulundular. Din, dil ve kültürlerinin yayılması açısından önemli başarılarla imza attılar. Horasan halkıyla iç içe olan Araplar, bölgenin kültür ve medeniyetinden de etkilendiler. Adeta Arap, İslam ve Horasan kültürü birbirlerinin mütemmimi oldu. Bölgede açtıkları cami ve medreselerde binlerce âlimin yetişmesini sağlayarak İslam medeniyetinin gelişmesinde önemli rol oynadılar. Nihayetinde Arapların mevali ve ayrımcı politikasına boyun eğmeyen Horasan halkı Abbâsîlerin dâîlerinin yanında yer alarak Abbâsî Hilafetinin kurulmasında önemli ve etkin rolü üstlendiler.³ Abbâsîler de Emevîler gibi ayrımcı bir politika izlemeye başlayınca karşılarına çıkarak türlü yapılar altında savaştılar. Abbâsîleri tarafından öldürülen Ebû Seleme, Ebû Müslim ve Bermekîleri unutmadılar. İntikam alırcasına karşı direnişe geçtiler. Öyle ki Abbâsî hilafetiyle müzakere masasına oturdular. Zamanla bağımsız emirlik ve devletler kurarak Abbâsî yönetiminden bağımsız bir idare kurmayı başardılar. Şimdi ise Abbâsîlerin Horasan politikası ve Horasan'a gönderdikleri valiler tek tek ele alınacaktır.

1. Ebû Müslim Abdurrahman b. Müslim

Abbâsî ihtilalinde büyük rolü oynayan Ebû Müslim Abdurrahman b. Müslim Horasânî 100/719 yılında Horasan'ın Sepidenc (Günümüz Anbar-Ser-i Pul Şehri) köyünde dünyaya geldi.⁴ İlim ve fen tahsil ettikten sonra kılıç kullanmayı, toplulukları idare etmeyi öğrendi. Üstün zekâ, türlü hüner ve kabiliyetleri Abbâsîlerin dikkatini çekti. Horasan dâîsi olarak gizli faaliyetlerde bulundu. On dokuz yaşında siyasete girdi. Emevîlere karşı amansız mücadele verdi. 129/746 yılında Merv'e dört fersah uzaklıkta olan Sefidenc Köyünde mücadelesini ilan etti. Emevîlerden Hz. Hüseyin'in intikamının alınacağını dile getirerek halkı yanında topladı. Özellikle Ehl-i Beyt taraftarlarının desteğiyle gün geçtikçe güçlendi. Fırsattan istifade ederek İmam İbrahim'in gizlice gönderdiği sancağı yüksek bir sahraya astı.⁵ Kaygı ve matemın alameti olan siyah elbiseleri taraftarlarına giydirdi.⁶

² Sümeyye Beyatî, "Nakş-i Horasan Der Rûykâr Âmeden-i Abbâsîyân", *Fasıl-nâme-i Parse*, S, 20, 2004, 115; 9 Mustafa Akkuş, "Hulefâ-yi Râşidin Dönemi", *Ortaçağ Tarihi*, edt: Selim Hilmi Özkan, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 43.

³ İzzetullah Zeki, Horasan'da Hâkimiyet Mücadelesi 821-1005, Çizgi Kitabevi, Konya, 2020, s. 7; Osman Çetin, "Horasan", TDV, XVIII, İstanbul, 1998, s.s. 234-239; Hamdullah Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, II, Baskı, nşr: Abdülhüseyin Nevâî, Müessesesi-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, 2015; Ebubekir Muhammed b. Cafer Narşâhî, *Târîh-i Buhara*, çev: Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed b. Nasr el-Kubâvî, özt: Muhammed b. Zufer b. Ömer, tsh: Müderris Rızâvî, Kitâbfurûşî-i Senâî, Tahran, 1938, s.

⁴ Gulam Muhammed Gubar, *Afganistan Der Mesîr-i Tarih*, Benigâh-i İntişârât-ı Meyvend, Kâbil, 2005, s. 76; Hamid Vehbî, *Meşâhir-i İslam*, I, Mehran Matbaası, İstanbul, 1301, s. 353.

⁵ Sümeyye Beyatî, "Nakş-i Horasan Der Rûykâr Âmeden-i Abbâsîyân", *Fasıl-nâme-i Parse*, S, 20, 2004, s.s. 113-139. s. 135; İzzetullah Zeki, İlk Dönem Horasan Valileri Emevîler ve Abbâsîlerin Horasan Politikası (651-821), Çizgi Kitabevi, Konya, 2020, s. 70.

⁶ Vehbî, s. 353; Gubar, 2005, s. 76.

Ebû Müslim Emevîlerin son Horasan valisi Nasr b. Seyyar'ı Abbâsî davetine çağırıldı. Nasr, Ebû Müslim'in davetini reddedince üzerine Yezîd adlı komutanını gönderdi. Nasr, üzerine gelen Abbâsî güçlerine karşı son Emevî Halifesi Mervan b. Muhammed'den destek talebinde bulundu. Fakat beklediği desteği alamayınca yenilgiye uğradı.⁷ Ebu Müslim, Nasr'ın işini bitirince Merv'in Mâhân bölgesinden dışarı çıkarak alenen çatışmaya başladı. Abbâsîler tarafından Tûs'a vali olarak gönderilen ve en az kendisi kadar eli kanlı olan Kahtâba'ya mektup yazarak Cüzçân'da Nabatah b. Hanzala'ya karşı savaşmasını istedi. Kahtâba da Ebû Müslim'in emri üzerine kırk bin Şamlı askeriyile Nabatah b. Hanzala'yı mağlup ederek çocuklarıyla beraber katletti. Bu gelişme üzerine Halife Mervan b. Muhammed, Kahtâba'nın üzerine ordu gönderdi. Emevîlere muhabbetle yaklaşan İbn Habire ve Subata b. Hanzala da, Mervan b. Muhammed'in emri ile Kahtâba'nın üzerine gitti. Ne yazık ki Kahtâba'ya karşı başarılı olamadılar.⁸ Adeta Emevîlerin yıldızları birere birer göklerden kaybolmaya mahkûm olmuştu.

Diğer taraftan gittikçe egemenlik alanı genişlemekte olan Ebû Müslim ise Safer 131/Eylül 748 tarihinde Nîşâbur'a girdi. Tohâristan'da bulunan Ebû Davud'a mektup göndererek ilin emiri Osman b. Cedî el-Kirmânî'nin öldürülmesini emretti. Ebû Davud da Ebû Müslim'in dediğini aynen uygulayarak Tohâristan'ı hâkimiyeti altına aldı.⁹ Diğer taraftan Kahtâba Recep 131/Şubat 749 tarihinde İsfahan üzerine giderek Amir b. Zabbara'yı mağlup etti. Amir dâhil ordusundan birçok kişiyi katletti. Nihavend'i fethederek Halvan'a girdi. Ebû Müslim, Merv ve Nîşâbur ulu camilerini inşa ettirdi. Nîşâbur'un Büst ve Havaf bölgesinde kendini peygamber ilan ederek yedi vakit namazı farzı kılan Baha Ferîd'i yakalayarak idam etti. Ebû Müslim diğer taraftan Mervan b. Muhammed'i kontrolü altına almak için Ebû Avun Abdülmelik b. Yezîd'i üzerine göndermişti. Bölgeye giden Kahtâba ise Yezîd b. Habire'ye karşı savaşarak zafer elde etti. Fakat kendisi bir nehirden boğularak hayatını kaybetti. Oğlu Hasan b. Kahtâba ordunun başına geçti. Kûfe'ye girerek Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah Abbâs'ı kardeşleriyle gizlendiği Ebû Seleme'nin evinden çıkararak halife ilan ettiler.¹⁰

Abbâsî Hilafetini ilan eden Ebü'l-Abbâs es-Seffâh, amcaları Abdullah ve Abdüssamed'i Ebû Avun Abdülmelik b. Yezdi ile Mervan b. Muhammed'e karşı savaşmaya gönderdi. Kısa bir sürede hezimete uğrayan Mervan b. Muhammed, Mısır'a doğru firar etti. Onu takip eden Ebû Avun onu Mısır'ın Busayr bölgesinde buldu. Emirlerinden Amir b. İsmail Nasr'ı yakalayarak katletti. Başını keserek Ebû Avun'un yanına getirdi. Ebû Avun ise Zilkade 132/Haziran 750 tarihinde öldürülen Mervan b. Muhammed'in başını Ebü'l-Abbâs Seffâh'a gönderdi.¹¹

⁷ Vehbî, s. 358.

⁸ Vehbî, s. 362.

⁹ Ebu Said Abdülhay b. Dahhak b. Mahmud Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, tsh: Abdülhey Habibi, Çahâne-i Armağan, Tahran, 1949, s. 265.

¹⁰ Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 268.

¹¹ Vehbî, s. 363; Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 268.

Ebü'l-Abbâs Seffâh, hilafetin başına geçince Ebû Müslim ve Horasan halkının biatini almak üzere kardeşi Mansur'u Horasan'a gönderdi. Diğer taraftan Ehl-i Beyte yönelen Ebû Seleme'yi bitirmek üzere Ebû Müslim'i görevlendirdi. Ebû Müslim de Mirar b. Enes'i Ebû Seleme üzerine göndererek öldürttü. Buhara'da ise Şerik (Şîrbek) b. Şeyh el-Mehrî 133/750 yılında Abbâsîlere karşı çıktı. "Âl-i Ebû Talib'e" insanları davet ederek etrafında birçok insan topladı. Bu gelişme üzerine Ebû Müslim, Ziyâd b. Salih'i Ceyhun'a Şîrbek'in üzerine gönderdi. Buhara Hudat onunla beraber Şîrbek'e karşı savaşa girdi. Birçok insanı katlederek Şîrbek'i yakalayıp başını kestiler. Ebû Müslim'e gönderilen Şîrbek'in başı Zilhicce 132/Temmuz 750 tarihinde Ebü'l-Abbâs'a gönderildi.¹²

Horasan işleri düzene girince Ebû Müslim sekiz bin kişi ile hacca gitmeye karar verdi. Nîşâbur'a varınca ordusunu dağıttı. Sadece bin kişi ile gitmeye karar verdi. Vezirleri: "Gitme! Gitseniz gelemezsiniz" demelerine rağmen aldırmandan yoluna devam etti. Ebû Müslim, hacca giderken Ebü'l-Abbâs'ın yanına uğradı. Ebü'l-Abbâs onu saygın bir şekilde karşıladı. Ebû Müslim, hacca gidince Ebü'l-Abbâs vefat etti. Zilhicce 136/Mayıs 754 tarihinde kardeşi Mansur hilafetin başına geçti. Ebû Müslim hacdan dönünce Halife Mansur onu amcası Abdullah b. Ali'ye karşı savaşa gönderdi. Abdullah b. Ali'yi mağlup eden Ebû Müslim, malvarlığını ganimet olarak aldı. Yakalanan Abdullah b. Ali'yi Mansur'a gönderdi. Mansur amcasını zindana attı. Bu arada Ebû Müslim'in konuştuğu her şey Mansur'a anlatıldı. Ebû Müslim'e karşı kin beslemeye başlayan Mansur, onu öldürme yollarını aradı. Ebû Müslim hacdan dönünce yeni halife Mansur derhal yanına çağırdı. Mansur'un yanına gidip gitmeme konusunda istişare eden Ebû Müslim karşıt görüşlerle karşı karşıya kaldı. Kimileri git yaptıklarının mükâfatını görürsün, kimileri de gitme, gidersen canın tehlikede olur dediler. Mansur'un yanına gitmeye karar veren Ebû Müslim, Halvan'da konakladı. Cerir b. Yezîd b. Cerir b. Abdullah el-Yeclî'yi Mansur'a gönderdi. Fakat Cerir, türlü hile ve oyunlara sahip olduğu için Ebû Müslim'i Mansur'un yanına götürmeyi başardı.¹³

Mansur'un huzuruna varan Ebû Müslim çok iyi karşılandı. Aralarında samimi konuşmalar başladı. Bu diyalog sırasında Ebû Cafer Mansur Ebû Müslim'e: "Bu kadar zafer ve fetihleri hangi kılıcınla fethettin? Dedi. Ebû Müslim elindeki kılıcı göstererek: "Bu kılıcım" dedi. Mansur eline vermesini istedi. Ebû Müslim elindeki kılıcı hiç tereddüt etmeden Mansur'a verdi. Kılıcı eline alan Mansur, Ebû Müslim'in yaptıklarını sen şöyle şöyle yaptın diye tek tek saydı. Ebû Müslim her birine cevap verince Halife Mansur ona bağırды ve tehdit etti. Buna karşı Ebû Müslim: "Yaptıklarımın karşılığı bu muydu?" dedi. Buna karşı Mansur: "Ey Ebû Zalim! Sen hatırlar mısın Ebü'l-Abbâs'ın yanına geldiğinde bana hiç iltifat etmezdin! Kardeşimin oğlu İsa b. Musa'ya: "İstersem Ebû Cafer'i azlederim seni yerine bırakırım" dediğini hatırlar mısın? Bana Şam'da Yaktın b. Musa'nın yanında hakaret edip

¹² Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 269.

¹³ Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 273.

sövdüğünü hatırlar mısınız? Bana Selame'nin oğlu diye çağırдын! Dedi. Ebû Müslim hepsine tek tek cevap verdi.¹⁴

Mansur: "Bize yaptıkların dostluğumuzdan değildir. Bu Allah'ın bize verdiği izzet ve ikramdı" diyerek yanında bekleyen kişiye Ebû Müslim'i kılıçla vurmasını emretti. Ebû Müslim "Âh! Âh!" şeklinde ses çıkardı. Buna karşı Mansur: "Ey zalimlerin yaptığını yapan ve çocuklar gibi ses çıkararan!" dedikten sonra Ebû Müslim'e ilk darbeyi indiren Osman b. Nehik oldu. Ardından Ebü'l-Hasib el-Hâcib, Şaban 137/Ocak 755 tarihinde kılıçla Ebû Müslim'i vurarak öldürdü.¹⁵ Bu arada Ebû Müslim'in muhafızları kapıda kavga çıkarmaya başladı. Bunun üzerine Ebü'l-Hasib el-Hacib dışarıya çıkarak Mansur'un mesajını ulaştırdı: "Emirü'l-mü'mînîn diyor ki, Ebû Müslim benim kulumdu. Serkeşlik ettiği için siyasetimi gösterdim, sizi ilgilendirmez". Ayrıca hazineden bir yıllık masraflarının verileceği duyurulunca herkes sustu. Ebû Müslim'in başı Ebû Dâvûd Hâlid b. İbrahim ez-Zühelî'ye gönderildi ve Horasan'da dolaştırıldı.¹⁶

2. Ebû Dâvûd Hâlid b. İbrahim ez-Zühelî

Abbâsî Halifesi Mansur, Ebû Müslim Horasanî'yi haince katlettirdikten sonra Horasan valiliğini Ebû Dâvûd Hâlid b. İbrahim ez-Zühelî'ye verdi. Ramazan 137/Şubat 755 tarihinde Horasan valisi olarak göreve başlayan Ebû Dâvûd, Rebûlevvel 140/Temmuz 757 tarihinde Saîd Culah kabilesinden İspidcamgan tarafından öldürülene kadar görevine devam etti. Ebû Dâvûd'u öldüren Culah kabilesi ve reisleri öldürüldü.¹⁷ Başka bir görüşe göre 140/757 yılında Ebû Dâvûd, Küşmehân'da bulunduğu sırada ordusundan bir birlik isyan ederek evini kuşattı. İsyancıları yatıştırmak üzere evin kerpiç duvarına çıkan Ebû Dâvûd yere düşerek hayatını kaybetti.¹⁸ Ebû Müslim'in öldürülmesinden rahatsız olan Horasan halkı, Abbâsî Hilafetine karşı olumsuz tavır almaya devam ettiler. Buna binaen gelen emirlerin işini zorlaştırarak onları katledecek kadar ileri gittiler.

3. Abdülcebbâr b. Abdurrahman el-Ezdî

Horasan halkının öfkesiyle karşı karşıya kalan Halife Mansur, Ebû Dâvûd Zühelî'nin öldürülmesinden sonra çok güvendiği sâhibü's-şurta (özel muhafız birliklerinin amiri) Abdülcebbâr b. Abdurrahman'ı Horasan valisi olarak tayin etti. Kırk deve ile Merv'e giden Abdülcebbâr'ın işlerini Muâviye adlı debiri (danışman, sekreter) yürüttü. Horasan'da kendini güvende hisseden Abülcebbâr, Halife Mansur'a mektup yazarak ailesini göndermesini istedi. Halife Mansur da valisinin aile efradını Horasan'a gönderdi. Fakat farklı niyetler içinde olan Abdülcebbâr, Horasan'ın Merv ve Belh gibi

¹⁴ Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 272.

¹⁵ Vehbî, s. 379.

¹⁶ Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 274; Gubar, 2005, s. 78.

¹⁷ Ebu Said Abdülhay b. Dahhak b. Mahmud Gerdîzî, *Ahbar*, tsh: Rahim Rızazade Melik, Encümen-i Âsâr ve Mefahir-i Ferhengî, Tahran, 2005, s. 161, s. 186.

¹⁸ Recep Uslu, *Horasan Tarihi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Lisans Tezi, Bursa, 1997, s. 91.

büyük şehirlerinden alınan haraçları arttırdı.¹⁹ Birçok kişiyi “*Ali Evladı*” adına davette bulunduğu ithamıyla öldürdü. Buhara âmili Mücâşî b. Hureys el-Ensârî, Kuhistan âmili Ebü'l-Mugîre Hâlid b. Kesîr ve Harîş b. Muhammed gibi devlet büyükleriyle bazı Abbâsî taraftarları öldürülenler arasındaydı.²⁰

Horasan'da otoritesini sağlam bir şekilde yerleştiren Abdülcebbâr, Nîşâbur'u yiyeni Hitâb b. Yezîd'e verdi. Yezîd'in Nîşâbur halkına çokça zulmetmesi aleyhine işledi. Şikâyetler Halife Mansur'un kapısına dayandı. Bunun üzerine Halife Mansur, Horasan valisi Abdülcebbâr'a Yezîd'i huzuruna göndermesini istedi. Fakat Abdülcebbâr özür dileyerek göndermekten imtina etti.²¹

Bu sebep üzerine Halife Mansur, 141/758 yılında oğlu Mehdi'yi Horasan valisi tayin etti.²² Mehdi de Harb b. Ziyâd'ı Abdülcebbâr'a karşı savaşmaya gönderdi. Haber Abdülcebbâr'a ulaşınca beş bin süvariye savaşmaya gönderdi. Fakat Harb b. Ziyâd, Abdülcebbâr'ın ordusunu mağlup ederek Merv'e yöneldi. Şehre yaklaşınca Abdülcebbâr karşısına çıktı. Yenilgiye uğrayan Abdülcebbâr'ın birçok askeri öldürüldü. Kaçarken yolunu pamuk tarlasında kaybeden Abdülcebbâr, debiriyle beraber Abdülaffar b. Salih Talikânî'nin eline düştü. Elleri ve ayakları bağlanarak Harb b. Yezîd'e teslim edildi. Harb b. Yezîd de onları hapse atarak Mehdi'ye mektup yazdı. Mektup Mehdi'nin vekili Hâzım b. Hâzım'a'nın eline geçti. Hâzım'ın kendisi Merv'de kalırken Harb b. Yezîd'i Herat'ta gönderdi. Hasan b. Hamran'ı Belh, Zam ve Âmu tarafına gönderdi. Hâzım ise istifa etmek istediğini belirtti. Mehdi de onun istifasını kabul etti.²³

Günümüz tarihçilerinden Özyayın'ın aktardığına göre Abdülcebbâr, halifenin yardım talebini reddederek mektuplarına cevap vermeyince oğlu Mehdi kumandasındaki bir orduyu Horasan'a gönderdi. Mehdi Rey'de bekleyip Hâzım b. Huzeyme veya Üseyd b. Abdullah el-Huzâî'yi Abdülcebbâr'ın üzerine gönderdi. Merv'de gerçekleşen savaşta yenilgiye uğrayan Abdülcebbâr, savaş meydanını terk etmek istedi. Fakat fazla uzaklaşmadan yakalanarak Bağdat'a götürüldü. Yolda pek çok hakarete uğrayan Abdülcebbâr, halifenin huzuruna çıkarılınca, işkence edilmeden öldürülmesi için yalvarmasına rağmen, elleri ve ayakları kesilerek idam edildi. Cesedi birkaç gün meydanda kalan Abdülcebbâr, bir gece vaktinde kardeşi Ubeydullah tarafından alınarak defnedildi.²⁴

Abdülcebbâr el-Ezdî'nin Horasan'daki nüfuzu Abbâsî Halifesi Mansur'u çok tedirgin etmişti. Devletin içinde ikinci bir Ebu Müslim'in oluşmasını istemiyordu. Nitekim Abdülcebbâr, en az Ebu Müslim kadar Horasan'da yerleşen Ezz kabilesini etrafına toplayarak tartışılmaz bir güce ulaşmıştı. Bu da şunu gösteriyor ki Abbâsî

¹⁹ Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 276.

²⁰ Abdülkerim Özyayın, “Abdülcebbâr el-Ezdî”, *DİA, I*, İstanbul, 1988, s. 202.

²¹ Özyayın, s. 202.

²² Uslu, s. 92.

²³ Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 276.

²⁴ Özyayın, s. 202.

Halifeleri korku ve dehşet içinde yaşıyorlardı. Her an düşürülebilecekleri endişesi içindeydiler. Bundan dolayı siyasi suikastlarına devam ettiler. Ebu Seleme, Ebu Müslim ve Abdülcebbâr el-Ezdî, Fazl b. Yahya Bermekî'yi gibi büyük şahsiyetleri türlü suikastlarla ortadan kaldırdılar.

4. Ebû Avun Abdülmelik b. Yezîd

Görüldüğü üzere Ebû Müslim'i katlederek Horasanlılara karşı en büyük ihaneti işleyen Halife Ebû Cafer Mansur, oğlu Muhammed el-Mehdî'yi dâhil Horasan'a göndermekle sarsılan düzeni koruyamadı. 143/760 yılında oğlunu görevden alarak Ebû Avun Abdülmelik b. Yezîd'i Horasan'a gönderdi. Yedi yıl Horasan'da emirlik yapan Ebû Avun, ordunun azığı meselesi kavgasında kardeşini kaybetti. Mansur, 147/764 yılında Bağdat'ın yapımını tamamlayınca Vasıt şehrinde Bağdat'a taşındı. 149/766 tarihinde de Ebû Avun'u Horasan valiliğinden azletti.²⁵

5. Üseyd b. Abdullah el-Huzâ

Halife Mansur, Ebû Avun'u Horasan valiliğinden azlettikten sonra yerine Ramazan 149/766 tarihinde yine özel muhafızlarından Üseyd b. Abdullah'ı (Abdullah b. Humeyd?) Horasan valisi olarak tayin etti.²⁶ Onun döneminde Üstat Sîs Badgisî adında bir şahıs peygamberlik davasında bulundu. Bu şahıs Baha Ferîd'in yöntemini takip ederek Muhammed el-Mehdî'ye: *"Biz Müslüman olduk, bizi takdir etmen gerekir"* ²⁷ şeklinde mektup yazdı. Gubar ise Üstat Sîs'in isyanını Ebû Müslim Horasanî'nin öldürülmesi ve Horasan üzerine konulan ağır vergiye bağlamaktadır.²⁸ Fakat Abbâsî kaynakları bu tür olayı isyancı ve hâricî fitnesi olarak yorumlasalar da bölgedeki suikastlar ve olumsuz gelişmeleri göz önünde bulundurulduğu zaman gerçekleri gün ışığı gibi ortaya çıkacaktır.

Halife Muhammed el-Mehdî, Muhammed Saîd adlı komutanını Kâbil savaşına göndererek Müslüman olan Badgisîlerin takdir edilmesini istedi. O da savaştan ele geçirdiği ganimetlerle Badgisîleri sevindirdi. Üstat Sîs adlı kişi de Ebû Avun'a teslim oldu. Bir rivayete göre Üstat Sîs'n kızı Memûn'un annesiydi. Üstat Sîs'in oğlu Galib ise Memûn'un dayısı olurdu. Memûn'un emri üzerine Fazıl b. Sehl onu Serahs'ta kaplıcadayken öldürdü. Üseyd b. Abdullah'ın kendisi ise 150/767 yılında vefat etti.²⁹

6. Abduh b. Kadid

Üseyd b. Abdullah'ın vefatından sonra Abduh b. Kadid, Horasan'a valisi olarak atandı. 151 yılında Merv'e gelen Abduh, altı ay Horasan'da kaldıktan sonra görevinden azledildi.³⁰ Anlaşıldığı üzere Horasan'a gönderilen Abbâsî valileri bölgeden gelen

²⁵ Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 276.

²⁶ Uslu, s. 93.

²⁷ Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 277.

²⁸ Gubar, 2005, s. 79.

²⁹ Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 277; Gubar, s. 79.

³⁰ Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 277, Gubar, s. 79.

şikâyetler üzerine azledilmekte ya da isyancılar tarafından katledilmektedir. Bunun da iki temel sebebi bulunmaktadır. İlki Abbâsî yönetiminin gönderdikleri valilerin isyan edebilecekleri endişesini taşımalarıdır. İkinci olarak ise Horasan halkı da Abbâsî yönetimine güven duymamakta ve gelen emirlerin bir şekilde ortadan kaldırmaktadırlar.

7. Hamid b. Kahtâba

Ebû Cafer Mansur, hilafeti süresinde en çok Horasan valisi değiştiren Abbâsî halifelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun ana sebebi zikredildiği üzere Ebû Müslim Horasanî'nin katili olmasıdır. Artık çevresine güveni kalmayan Halife Mansur, Şaban 151/Ağustos 768 tarihinde büyük dâîlerden olan Hamid b. Kahtâba'yı Horasan'a vali olarak gönderdi. Onun Horasan valiliği sırasında Halife Mansur'un kendisi de vefat etti. Yerine oğlu Mehdi geçti. O da Hamid'in Horasan valisi olarak kalmasını istedi. Hamid'in valiliği döneminde Mukanî (Mukannâ) dında biri isyan ederek beyaz bayrak kaldırdı. Tek gözü olan Mukannî, kendini önce peygamber ardından Tanrı ilan ederek insanları kendisine ibadet etmeye davet etti. Kendine altından yüzünü kapatacak örtü hazırladı. Bundan dolayı kimse onun yüzünü göremezdi. İnsanlar ona secde ettiler. Ondan yardım dilemeye başladılar. Mukannî, Keş şehrinde kalelerden hisarlar yaptırdı.³¹

Kendine önemli savunma alanları hazırlayan Mukannî ile Abbâsîler arasında Buhara'da kanlı çatışmalar yaşandı. Gubar gibi tarihçiler Mukannî'nin isyanını dinî olmaktan ziyâde siyasi olarak değerlendirmekte, onun isyanını Araplara karşı bir direniş olarak görmektedir.³² Bu sırada Hamid b. Kahtâba ölünce yerine oğlu Abdullah b. Hamid geçerek 159/775 yılına kadar Horasan'ı idare etti.³³ Burada dikkat çeken husus, Abbâsîlerin Horasan'da kendilerine karşı isyan eden veya karşı çıkanları din üzerinden tekfir etmeleridir. Bu Abbâsî ihtilalinin başlangıcında görülen bir durumdur. Bazen ayet ve hadisleri kendi davetleri doğrultusunda yorumlamışlar, bazen kendilerini Ehl-i bey'ten göstermişlerdir. Horasan'daki muhaliflerini de bu şekilde bastırmaları anlaşılır bir durumdur.

8. Ebû Avun Abdülmelik b. Yezîd

Hamid b. Kahtâba vefat edince Halife Mehdi, Abbâsî Devleti'ndeki tecrübeli emirlerden olan Ebû Avun Abdülmelik b. Yezîd'i Horasan valisi olarak tayin etti. Oğlunu önden gönderen Ebû Avun'un kendisi Safer 160/Kasım 776 tarihinde Horasan'a giderek on üç ay boyunca Abbâsî Devleti'ne karşı başkaldıran Mukannî'ye karşı savaştı. Fakat eski Horasan emiri Hamid b. Kahtâba döneminde örgütlenen diğer isyancılar Yusuf Sekafî Harûrî, Hâkim Talikânî ve Ebû Muaz Fâryâbî Abbâsî emirlerinden Musa b. Zarik'ten Pûşenc'i almışlardı. Yusuf Sekafî Harûrî, Merv-i Rûd, Talikân ve Cücân'a

³¹ Gubar, 2005, s. 80.

³² Gubar, 2005, s. 80.

³³ Gerdîzi, thk., Habîbî, s. 280

saldırması, galibiyet elde etmişti. Fakat Belh Hâşimîleri ona karşı çıkararak hezimete uğrattı. Ebû Muaz Fâryâbî'yi gözaltına alarak Muhammed el-Mehdî'ye gönderildi. Muhammed el-Mehdî, Ebû Muaz'ı Bağdat'ta asılmasını emretti. Ebû Avun'u da Horasan emirliğinden azletti.³⁴ Fakat Horasan'daki isyan durmadı. Aksine güçlenerek devam etti.

9. Muaz b. Müslim

Abbâsî Halifesi Mehdi, Horasan'daki bitmez bilmeyen isyanları göz önünde bulundurarak isyancıların üstesinden gelemeyen Ebû Avun'u azletti. Yerine Muaz b. Müslim'i Horasan valisi olarak tayin etti.³⁵ Muaz ise kardeşi Seleme'yi vekili olarak Horasan'a gönderdi. Kendisi ise Rebûlahir 161/Ocak 778 tarihinde Horasan'a gitti. Nîşâbur'u oğlu Hüseyin'e verdi. Hüseyin döneminde Nîşâbur'da kıtlık başladı. Halk kıtlık ve fiyatların yüksekliğinden şikâyet ederek: "*Sen buğday sat ki sana bakarak başkalar da buğday satsın*" deyince Hüseyin: "*İsterim ki bir tane buğday bir dinar olsun*" dedi. Onun bu sözünden meyus olan halk, kapısından geri dönerek beddua ettiler. Bir hafta geçmeden Hüseyin öldü.³⁶

Diğer taraftan Horasan'a giden Muaz'ın işleri rast gelince isyancı Mukannî'yi bastırmak üzere Saîd Harşî adlı emirini üzerine gönderdi. Tûs bölgesinde Ukbe b. Seleme de ona eşlik etti. Semerkant'a ulaşan Abbâsî ordusu beyaz kıyafetler giyinen Mukannî'nin adamlarından Cebraîl b. Yahya'ya karşı savaşarak üç bin kişiyi katletti. Geri kalan beyaz kıyafetliler Mukannî'ye doğru firar etmeye başladılar. Mukannî ise tüneller kazanarak direnmeye devam etti. Bu sırada Saîd Harşî ile Muaz b. Müslim arasında güvensiz bir ortam oluştu. Bunun üzerine Muaz b. Müslim, Halife Mehdi'ye istifasını sunarak Irak'a döndü.³⁷ Bu da Muaz b. Müslim'in Horasan'daki isyanlara karşı başarısızlığı olarak değerlendirilebilir.

10. Müseyyeb b. ez-Züheyr

Horasan'da istirahat sağlamayan Halife Mehdi, Muaz b. Müslim'in istifasından sonra Horasan'ı Müseyyeb b. ez-Züheyr ed-Dâbbî'ye vererek bölgeye gönderdi.³⁸ Cemâziyelevvel 166/Aralık 782 tarihinde Horasan'a giden Müseyyeb, isyancı Mukannî'yi kastederek Buhara'ya yöneldi. Bu esnada Abbâsî emirlerinden Saîd Harşî'nin Mukannî'yi kuşattığı, zor durumda kalan Mukannî'nin ailesiyle beraber zehir içerek hayatına son verdiği haberini aldı. Mukannî ölmeden önce düşmanın eline düşmemek için arkadaşlarından birine kendisinin başını kesip bedenini yakılmasını emretmişti. Bunun üzerine Mukannî'nin takipçilerinden bazıları onun göğe yükseldiğini dillendirmeye başladı. Bazı takipçileri ise aksini savundu. Bundan dolayı Mukannî'nin takipçileri bir müddete kadar varlığını korudu. Muakknî'nin ölümünden sonra rahat bir

³⁴ Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 280.

³⁵ Uslu, s. 93.

³⁶ Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 282.

³⁷ Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 282.

³⁸ Uslu, s. 93.

nefes alan Horasan valisi Müseyyeb ise sekiz aylık Horasan valiliği sırasında haraçları arttırmaya baktı. Bunun üzerine Horasan halkı onu Mehdi'ye şikâyet etti. Halife Mehdi de gelen şikâyetler üzerin Müseyyeb'i azlederek Mâverâünnehir bölgesinden gelmesini istedi.³⁹

11. Ebü'l-Abbâs Fazl b. Süleyman

Halife Mehdi, Müseyyeb'i azlettikten sonra yerine Ebü'l-Abbâs Fazl b. Süleyman'ı Horasan valisi olarak tayin etti. Fazl, Horasan'a gitmeden Saîd b. Beşir'i öncü olarak bölgeye gönderdi. Kendisi ise Muharrem 287/Ocak 900 tarihinde Merv'e gitti. Eski Horasan valisi Müseyyeb, Fazl'ın emir tayin edildiğinden habersizdi. Fazl ona selam vererek görev belgesini takdim etti. Eline aldığı mektubu okuyan Müseyyeb "*Yerinden kalkarak meclis senindir*" dedikten sonra Horasan valiliğini Fazl'a teslim etti. Ardından Fazl, Rebülevvel 287/Mart 900 tarihinde görevinin başına geçerek Merv'in camisini büyüttü. Bağ, bahçe ve tarla satın aldı. Merv mezarlığını genişletti. Ordunun maaşını arttırdı. Halktan alınan harcı kaldırdı. Kûhistan, Tabeseyin, Âmel, Nesâ, Bâverd, Pûşenc ve Herat'ta aynı kuralları uyguladı.⁴⁰

Kısacası Fazl, dirayetli davranarak Müseyyeb'in bıraktığı her türlü adet ve vergiyi kaldırdı. Âmu ıssızlıklarında Fazlâbâd kasabasını yaptırdı. Türklerden güvende olmak için Soğd ve Buhara arasında büyük duvarlar yaptırdı. Yabancıların büyüklerinden alınan haracı azalttı. Fazl bu gelişmelere imza atarken Hâdî hilafetin başına geçti. Onun döneminde de hep Horasan valisi olarak kaldı. Fakat Hârûnürreşîd göreve gelince Cafer b. Muhammed b. Eşas'ı Horasan valisi tayin etti.⁴¹ Fazl, Müslüman Horasan halkına karşı samimi davrandığı için sükûneti sağladı. Yaptığı hizmetlerle Horasan halkının gönlünü kazanmayı bildi.

12. Cafer b. Muhammed b. el-Eşas

Hârûnürreşîd Abbâsî Hilafetinin başına gelince Horasan'a yönelik farklı bir politika izledi. Zilhicce 170/Mayıs 787 tarihinde Horasanlı bir emir olan Cafer b. Muhammed b. Eşas'ı Horasan'a vali olarak gönderdi.⁴² Cafer de oğlu Abbâs'ı Kâbil'e gönderdi. Abbâs, Kâbil'e yakın Şabhar (Sanhar) bölgesini fethederek birçok ganimet elde etti.⁴³ Bir müddet sonra Horasan valisi Cafer bir gün Hârûnürreşîd'i öfkeli bir şekilde görünce "*Ey Müminlerin Emiri! Allah öfkelenmeden önce Allah için öfkelenmen gerekir*" dedi. Cafer'in sözleri Hârûnürreşîd'in hoşuna gitti. Ona hoş muamelede bulundu.⁴⁴ Abbâsîlerin yerli halktan Horasan'a emir göndermeleri işe yaradı. Yıllardır devam eden huzursuzluğa geçici bir süre olsa dahi bir nokta koydular. Artık Horasan valileri

³⁹ Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 283.

⁴⁰ Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 284.

⁴¹ Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 284.

⁴² Gubar, s. 2005, s. 80.

⁴³ Uslu, s. 93.

⁴⁴ Gerdîzî, thk., Rızazâde, s. 194.

isyanlara karşı başarısızlıklarından değil Horasan’da nüfuz edebilecekleri tehlikesinden merkeze alınmaya başlandı.

13. Abbâs b. Cafer

Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd, Horasan valisi Cafer b. Muhammed b. Eşas’ı merkeze çağdırdıktan sonra Horasan’ı oğlu Abbâs b. Cafer’e verdi. Üç yıl boyunca babasının geleneğine göre Horasan’ı idare eden Abbâs b. Cafer, 175/791 yılında merkeze çağıldı.⁴⁵

14. Gıtrîf b. Ata Abbâs el-Kindî

Hârûnürreşîd, Abbâs b. Cafer’den sonra gıtrîf b. Ata el-Kindî’yi Horasan’ın başına getirdi. O da Dâvûd b. Yezîd b. Hâtem’i Horasan’a vekili olarak gönderdi. Kendisi ise 175/791 yılında Horasan’a gitti. Ordu komutanlarından Ömer b. Cemil adlı emirini Fergâne’ye gönderdi.⁴⁶ Gıtrîf’in emirliği sırasında Hasin Hâricî adlı bir kişi ortaya çıktı. Sîstan emiri Osman b. Ammar b. Huzeyme’yi hezimeteye uğratarak Horasan, Pûşenc ve Herat’a geldi. Bunun üzerine Hârûnürreşîd, onun yakalanmasını istedi. Gıtrîf, Halife Hârûnürreşîd’in emri üzerine kardeşi Cerir b. Yezîd’i 12000 kişilik bir ordu ile isyancı Hasin’in üzerine gönderdi. Kendisi ise 177/793 yılında karısıyla beraber öldürüldü.⁴⁷

15. Fazıl b. Yahya el-Bermekî

Halife Hârûnürreşîd, Gıtrîf’ten sonra Bermekîler ailesinden Yahya’nın tavsiyesi üzerine Fazıl b. Yahya el-Bermekî’yi Horasan valisi olarak görevlendirdi.⁴⁸ Fazıl, Ramazan 177/794 tarihinde Yahya b. Muaz’ı Horasan’a vekili Horasan’a gönderdi.⁴⁹ Kendisi ise Muharrem 178/Nisan 794 tarihinde Horasan’a giderek Mâverânnehir’de savaflara katıldı.⁵⁰ Bu gelişme üzerine Üşrûsene hükümdarı Hâr Ahre, Fazıl’dan önce önüne gelerek itaat etti. Fazıl’ın Horasan emirliği sırasında Haraşa b. Sinan el-Hâricî ortaya çıktı. Bunun üzerine Fazıl, İbrahim b. Cebrail’i Haraşa’nın üzerine Kâbilşahan ve Kapisa’ya gönderdi.⁵¹ Haraşa’yı hezimeteye uğratan İbrahim, doksan fersah takipten sonra yakalayarak öldürdü. Halife Hârûnürreşîd, Emin’i Fazıl b. Yahya’nın, Memûn’u ise Cafer b. Yahya’nın gözetiminde eğitim almasını sağladı. Yahya b. Hâlid’i de babası olarak görerek vezirliğini ona verdi.⁵² Böylece Abbâsî Hilafetinde Bermekîler dönemi başlamış oldu. Öyle ki Bermekî ailesi hilafetin önemli yerlerine yerleştirildi. Bermekîler, devletin maddi ve manevi yetkisini ellerinde tuttular. Bermekîlerin kökü Belhli Zerdüş mensubu Bermek b. Camas b. Viştaseb’a dayanmaktadır. Bunlardan ilk olarak Cafer adlı biri

⁴⁵ Gerdîzî, thk., Rızazâde, s. 194.

⁴⁶ Uslu, s. 94.

⁴⁷ Gerdîzî, thk., Rızazâde, s. 194.

⁴⁸ Uslu, s. 94.

⁴⁹ Gubar, 2005, s. 80.

⁵⁰ Necatî Aykon, Bermekîler, ÖKM Yayınları, Burdur, 2018, s. 37.

⁵¹ Gubar, 2005, s. 80.

⁵² Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 288.

Emevî Halifesi Süleyman b. Abdülmelik döneminde Bağdat'ta Müslüman oldu ve burada vefat etti. Bu hanedana mensup Ebû Hâlid Bermek Horasan emiri Esed (Üseyd) tarafından 107/726 yılında Belh'e idareci olarak gönderildi. Ebû Müslim Horasanî, bu kişiyi Irak bölgesini zapt etmeye göndermiş, Abbâsîler devletin başına geçince Ebû Seleme'den sonra Ebü'l-Abbâs es-Seffâh'ın veziri olmuştu. Ebû Müslim'in öldürülmesinden sonra görevinden azledilen Ebû Hâlid Bermekî, 164/781 yılında vefat etti.⁵³

Horasan'a vali olarak giden Fazıl b. Yahya, halkın işlerini bir kenara bırakarak avcılık işleriyle meşgul oldu. Horasan Sâhib-i Berîd'i de bu durumu Halife Hârûnürreşîd'e bir mektupla bildirdi. Mektup Hârûnürreşîd'in eline geçtiği sırada Yahya ile beraber oturuyordu. Mektubu okuyan Yahya, oğluna mektup göndererek uyardı. Babasını mektubunu alan Fazıl artık boş şeylerle vakit geçirmeden ibadetle meşgul oldu. Çoğu zamanını vilayet konağındaki camide geçirmeye çalıştı.⁵⁴

Fazıl başta olmak üzere Bermekîlerin hepsi cömert insanlardı. Nitekim bir gün Fazıl b. Yahya'nın huzurunda "*Ömer b. Cemil, misafirperver cömert bir insandır*" denildi. Fazıl ona bin dirhem verdi. Onu Horasan'a vekil tayin etti. Fazıl b. Yahya azledildikten sonra da Ömer b. Cemil, Çağânîleri bahane ederek kaldı. Ondan Çağânîlere çok şeyler kaldı. Rivayet edildiğine göre Ömer b. Cemil, bir gün bir tilkinin bir deliğe girdiğini görür. Bunun üzerine deliği kazınca epey hazine elde eder. Burada bir köşk yaparak akrabalarını yerleştirir. Bu esnada Hârûnürreşîd, Fazıl b. Yahya'yı Horasan valiliğinden azleder.⁵⁵

Ebû Hâlid'in oğlu Yahya Bermekî dirayetli bir insandı. Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd onu mürebbi ve babası olarak görürdü.⁵⁶ Yahya, Hârûnürreşîd'e bu yakınlığından dolayı çocuklarını saraya yerleştirmişti. Cafer b. Yahya, Halife Hârûnürreşîd'in vezirliğine yükseldi. Kardeşi Fazıl b. Yahya Horasan valisi oldu. Böylece Bermekî hanedanı on yedi yıl Abbâsî hilafetini elinde tuttular. Bermekîlerin aşırı derecede yükseldiklerini gören Halife Hârûnürreşîd, 185/802 yılında vezir Cafer b. Yahya'yı öldürdü. Cesedini altı ay boyunca Bağdat'ta asılı tuttu. Nihayetinde asılan ceset bozularak yok oldu. Ardından bozulan cesedi yaktı. Kardeşi Horasan valisi Fazıl ise çocuklarıyla beraber Bağdat'ta hapiste hayatını kaybetti. Malvarlıklarına el konuldu.⁵⁷ Hârûnürreşîd, Bermekîleri büyüttüğü gibi dağıtmasını da bilen dirayetli bir halifeydi. Hârûnürreşîd yıllardır devleti idare eden bitmez denilen hanedanı bir gecede bitirerek devletin yeniden Abbâsî ailesinin yetki alanına geçmesini sağladı. Fakat Bermekîlerin yeri boş kalmadı. Bundan böyle onların yerini Tâhirîler doldurarak Horasan'ı idare etmeye başladılar.

⁵³ Gubar, 2005, s. 83.

⁵⁴ Aykon, s. 37.

⁵⁵ Gerdîzî, thk., Habîbî, s. 288.

⁵⁶ Aykon, s. 36.

⁵⁷ Gubar, 2005, s. 84.

16. Mansur b. Yezîd

Özel olarak Fazıl b. Yahya'nın azli ve genel olarak Bermekîlerin ortadan kaldırılması Abbâsî Devleti'nde tıpkı Ebû Müslim Horasanî'nin katledilmesi sonrasında gibi bir korku ve dehşet hâkim oldu. İktidarın elden çıkmasından endişe eden Halife Hârûnürreşîd, Halife Ebû Cafer Mansur gibi en yakınları ve en güvendiği kişileri Horasan emiri olarak göndermeye karar verdi. Halife Mehdi'nin dayısı olan Mansur b. Yezîd'i Horasan emiri olarak tayin etti. Mansur da oğlu Saîd'i Zilkade 179/Ocak 796 tarihinde Horasan'a gönderdi. Mansur'un Horasan emirliği sırasında Hamza b. Etrük el-Hâricî ortaya çıkarak Kûhistan bölgesini kontrolü altına aldı. Kûhistan halkından istediği her şeyi aldı.⁵⁸

Hamza b. Etrük el-Hâricî'nin isyanı Ebû Müslim'in katli sonrası meydana isyanlara benzemektedir. Abbâsî halifeleri bu isyanları Hâricî isyanı olarak değerlendirirken Horasanlı tarihçiler ise Abbâsî zulmüne karşı savaşan kahramanlar olarak değerlendirmektedir. Günümüz Afgan tarihçisi Gulam Muhammed Gubar bu tarihçilerden biridir.

17. Ali b. İsa b. Mâhân

Halife Hârûnürreşîd, 180/795 yılının başlarında Ali b. İsa b. Mâhân'ı Horasan emiri tayin etti.⁵⁹ Ali b. İsa b. Mâhân ise oğlu Yahya'yı öncü olarak Horasan'a gönderdi. On yıl gibi uzun bir süre Horasan'da emirlik yapan Ali'nin sekreterliğini (debir) Hafs b. Mansur yaptı. Altı tane çocuğu olan Hafs, *Harâc-ı Horasan* adlı eserini yazdı. Ali b. İsa'nın Horasan emirliği sırasında da Hamza-i Hâricî olarak şöhret kazanan Hamza b. Etrük (Edrek el-Hâricî) isyanını devam ettirdi. Fakat Ali b. İsa'nın emirlerinden Amr b. Yezîd el-Ezdî, altı bin askerle üzerine giderek mağlubiyete uğrattı.⁶⁰ Havanın şiddetli sıcaklığından dolayı birçok kişi hayatını kaybetti. Amr'ın kendisi de bu yüzden hayatını kaybetti. İsyanı Hamza-i Hâricî ise Esterâbâd'a çekildi.⁶¹

Vurgulanması gereken nokta ise Horasan halkının desteğini arkasında tutan Hamza'nın direnişi ve üzerine gelen Abbâsî ordusunun yenilgiye uğratmasıdır. Havanın sıcaklığından dolayı Abbâsî ordusunun emirinin ölmesi ve ordusunun geri çekilmesi pek makul görülmemektedir.

Amr b. Yezîd el-Ezdî'nin yenilmesi üzerine Ali b. İsa, oğlu Hüseyin'i on bin kişilik bir ekiple gönderdi. Badgis'e ulaşan Hüseyin, Hamza'nın zekât vermesi üzerine anlaşarak takibi bıraktı. Bunun üzerine babası görevinden azletti. Diğer oğlu İsa'yı Hamza-i Hâricî'nin üzerine gönderdi. Fakat Hamza-i Hâricî, İsa'nın önderliğinde gönderdiği orduyu yenilgiye uğrattı. Belh'e çekilen İsa'ya babası Ali, takviye ordu

⁵⁸ Gerdîzî, thk., Rızazâde, s. 196.

⁵⁹ Gubar, 2005, s. 80.

⁶⁰ Uslu, s. 95.

⁶¹ Gerdîzî, thk., Rızazâde, s. 196; Gubar, 2005, s. 80.

gönderdi. Bu defa Hamza-i Hâricî'nin ordusunu mağlup etti. Hamza'nın kendisi ise kırk bin kişi ile Kûhistan bölgesine gitti.⁶²

Bunun üzerine Horasan valisi Ali b. İsa birkaç emirini Ok ve Gavin bölgesine göndererek bulduğu her hâricîyi öldürttü. Hamza'ya destek veren köyleri yakarak insanlarını öldürdü. Hamza'nın kendisi ise Sebzar bölgesine giderek savaşmaya devam etti. Soğd ve Nahşab (Nesef) halkı ona karşı sabırlı bir şekilde direndiler. Hamza'nın arkadaşlarını öldürerek kendisini yüzünden yaraladılar.⁶³ Ali'nin kendisi ise halktan zorla para alarak servet topladığı gerekçesiyle Halife Hârûnürreşîd tarafından görevden alındı.⁶⁴ Diğer taraftan Horasan'da bulunan Abbâsî ordusu Hamza'yı mağlup edemedi. Aksine Hamza bir şekilde varlığını korumaya devam etti.

18. Herseme b. Ay'en

Halife Hârûnürreşîd bu kere Hâricî isyanlarının bitmez tükenmez bilmediği Horasan'a 191/806 yılında Herseme b. A'yen'i vali olarak gönderdi. Herseme vali olarak atandığını kimseye bildirmeden, sanki Horasan valisi Ali'nin yardımına gidiyormuş gibi davrandı. Horasan'a varır varmaz Ali b. İsa, ailesi ve arkadaşlarını gözaltına aldı.⁶⁵ Herseme'nin vali olarak atandığı sırada Semerkant'ta Rafi b. Leys b. Nasr b. Seyyar isyan etti. Bundan dolayı Herseme onunla epey uğraştıktan sonra ona eman mektubu gönderdi. Fakat Rafi, Herseme'nin verdiği emana iltifat etmedi. Bu haber Hârûnürreşîd'e ulaşınca "*Mektubu reddeden rezil olur*" şeklinde bir yazı yazdı. Bu sırada Herseme b. A'yen, Tâhir b. Hüseyin'i yanına çağırarak birleşti. Bu haberi alan Hârûnürreşîd'in canı sıkıldı. Horasan'daki isyanları bitiremeden 193/808 yılında vefat etti.⁶⁶

Hârûnürreşîd'in vefatı üzerine isyancı Hamza yeniden canlanarak insanları öldürüp yağmalamaya başladı.⁶⁷ Herat ve Sîstan'dan iş bilirkişiler yanına gelmeye başladı. Abbâsîlere bağlı Abdurrahman Nîşâburî adlı emir yirmi bin gazi ile altı bin ordusu olan Hamza'nın üzerine saldırarak ordusunu mağlup etti. Hamza'nın kendisi ise Herat'a çekildi. Onu takip eden gaziler ise 213/828 yılında öldürdüler. Bu gelişme üzerine Herseme, yerine Ebû İshak Kadı'yı bırakarak Semerkant'ı kuşattı. Rafi b. Leys'i muhasara ederek öldürdü. Mâverâünnehir'i 195/810 yılında Yahya b. Muaz'a verdi. Şaban 199/Mart 815 yılında ise kendisi azledildi.⁶⁸ Herseme'nin kendisi ise Memun'un işlerinden sorumlu Fazl b. Sehl tarafından öldürüldü.⁶⁹ Hârûnürreşîd, dünyaya gözlerini Horasan'daki huzursuzlukları bitiremeden yumdu. Adeta Horasan'da tam istikrar ve hâkimiyet kurma hayalini kendisiyle mezara götürdü.

⁶² Gerdîzî, thk., Rızazâde, s. 196; Gubar, 2005, s. 80.

⁶³ Gerdîzî, thk., Rızazâde, s. 197; Gubar, 2005, s. 80.

⁶⁴ Uslu, s. 96.

⁶⁵ Uslu, s. 96.

⁶⁶ Gerdîzî, thk., Rızazâde, s. 198.

⁶⁷ Gubar, s. 81.

⁶⁸ Gerdîzî, thk., Rızazâde, s. 198.

⁶⁹ Gubar, s. 81

19. Me'mûn b. Hârûnürreşîd

Halife Hârûnürreşîd vefat ettiği sırada oğlu Me'mûn (Abdullah) Merv'de bulunuyordu. Haraç miktarını dörtte bire indirerek halkın desteğini kazanmıştı.⁷⁰ Babası da vefat etmeden önce tüm malvarlığının Me'mûn'da kalmasını vasiyet etmişti.⁷¹ Fazıl b. Rebî, ona hıyanet ederek halifenin bütün malvarlığını Bağdat'a götürerek Emin'e (Muhammed b. Zübeyde) teslim etti. Hâlbuki Hârûnürreşîd, Emin'den sonra Me'mûn'u veliahdı olarak da tayin etmişti. Memûn babasının vefatı sırada Horasan'da bulunuyordu. Halife Emin ise Mutemin'i (Kâsım) Fas'tan çağırarak kendi kendini veliahtlıktan azletmesini istedi.⁷² Yerine oğlunu veliaht tayin ederek ona "en-Natik bi'l-Hak" lakabını verdi. Diğer kardeşi Me'mûn'a da mektup yazarak onu yanına çağırıldı. Fakat akıllı ve dirayetli bir kişi olan Me'mûn kardeşinin art niyetini anladı.⁷³ Bağdat'a gitmekten imtina ederek özür beyan etti.⁷⁴

Buna karşı Halife Emin onun adını hutbeden kaldırdı. Sikkelerden de adı silinince 194/810 yılında ünlü komutanlarından ve akrabası da olan Ali b. İsa'yı bin süvari ile Memûn'a karşı gönderdi.⁷⁵ Bu haber üzerine Horasan valisi Memûn da danışmanlarından Zuban Müneccim ile istişare ederek Tâhir b. Hüseyin b. Musa'b'ı Abbâsî ordusuna karşı gönderdi. Rey bölgesinde karşı karşıya gelen iki ordu savaşa girişti. Nihayetinde Horasan valisi Me'mûn'un gönderdiği Tâhir b. Hüseyin zafer elde etti. Abbâsîlerin ordu komutanı, Ali b. İsa'yı öldürerek başını Me'mûn'a gönderdi.⁷⁶ Hemen ardından Irak'a yöneldi. Ordusunun yenilgi haberini alan Halife Emin, Abdurrahman b. Cebele'yi otuz bin askerle Tâhir'e karşı gönderdi. Hemedan bölgesinde iki ordu arasında şiddetli bir savaş yaşandıktan sonra Abdurrahman yenilerek Hemedan şehrine çekildi. Bunun üzerine Tâhir şehrin etrafını kuşattı. Abdurrahman, kendisine yardım gelmesine rağmen yenilerek esir düştü. Baş kesilerek Me'mûn'a gönderildi.⁷⁷

Bu gelişmeden sonra Horasan'dan Herseme b. A'yen'in Tâhir b. Hüseyin'in yardımına gelmesiyle beraber Bağdat'ı kuşattılar. Halife Emin zor günler yaşadı.⁷⁸ Hazineye nakit kalmayınca halk Emin'in aleyhinde itiraz etmeye başladılar. Hiçbir çare ve hilesi kalmayan Emin, Herseme'ye: "Gece yanına gelirim" şeklinde bir yazı gönderdi. Bunun üzerine Herseme, Dicle üzerinden Bağdat'a geldi. Diğer taraftan Halife Emin de onun yanına gitti. Bu gelişmenin haberini alan Tâhir b. Hüseyin Emin'in yolunu keserek bindiği kayık üzerine taş atılmasını emretti. Emin'in kayığı kırıldı. Gemi kaptanı

⁷⁰ Uslu, s. 97.

⁷¹ Gubar, 2005, s. 81.

⁷² Aykon, s. 32.

⁷³ Gubar, s. 2005, s. 81.

⁷⁴ Gerdîzî, thk., Rızazâde, s. 198.

⁷⁵ Uslu, s. 98.

⁷⁶ Gubar, s. 2005, s. 81.

⁷⁷ Gerdîzî, thk., Rızazâde, s. 199.

⁷⁸ Gubar, 2005, s. 81.

Herseme'yi yanına alarak dışarı çıkarttı. Emin ise yüzme bildiği için Dicle'den dışarı çıkararak canını kurtardı. Fakat Tâhir b. Hüseyin'in gulamlarından birinin eline düşünce Tâhir'in emriyle kellesi vuruldu.⁷⁹ Böylece Abbâsî hilafeti Horasanlıların yardımıyla Memun'un eline geçti. Araplara karşı Horasanlılar üstünlük elde etmiş oldular.

20. Gassân b. Abbâd

Halife Emin öldürülünce kellesi Horasan'a getirildi. Recep 204/Aralık 819 tarihinde Hilafetin başına geçerek Gassân b. Abbâd'ı Horasan valisi tayin etti.⁸⁰ Gassân da Leys b. Sad'ı Semerkant emirliğinden azlederek Nuh b. Esed'i emir tayin etti. Memun'un halifeliği sırasında Musa er-Rıza Tûs'ta vefat etti. Fazıl b. Sehl ise hamamda öldürüldü.⁸¹ Horasanlıların desteğiyle hilafetin başına geçen Memun kendisinden öncekilerin aksine bir politika izlemek zorunda kaldı. Horasan'ın etnik ve coğrafik durumunu dikkate alarak onlarla anlaşmak zorunda kaldı. Gassân'dan sonra 205/821 yılında Horasan valisi olarak atanan Tahirî hanedanının kurucusu Tâhir b. Hüseyin de dikkatli davranmaya başladı.⁸² Tâhir, Halife Ebu Cafer el-Mansur'un Ebu Müslim Horasânî'yi nasıl hile öldürdüğünü, Hârünürreşîd'in Bermekîleri nasıl ortadan kaldırdığını, Me'mun'un Fazl'ı nasıl yok ettiğini aklından çıkarmış değildi.⁸³ Bağdat'tan başlayarak tüm doğu bölgelerini tam egemenliği altına alan Tâhir b. Hüseyin, birkaç yıl sonra bağımsız davranarak Halife Memun'un adını Horasan hutbelerinden kaldırdı.⁸⁴

Sonuç

Emevî Halifelerinin İslam'a aykırı davranışlarının yanı sıra gayri Arap Müslümanlara karşı ırkçı ve ayrımcı uygulamaları genel olarak İslam âleminin tepkisini çekmiştir. Bu olumsuz uygulamalara ilk tepki peygamberin varisleri olup Müslümanların gözündeki saygın kesim olan Ehl-i Bey'ten gelmiştir. Gönüllerinde Ehl-i Beyt sevgisini taşıyan ve gün geçtikçe mevali politikasından bezelen Horasan halkı da yanlarında yer almıştır. Böylece Emevî nefreti giderek büyümüş, sel gibi yayılarak büyük kitlelere ulaşmıştır. Somut olarak Horasan'da baş gösteren isyan neticesinde Emevî Hilafeti çökmüş, Ehl-i Beyt'le Horasanlıların desteklediği Abbâsî Hilafeti kurulmuştur. Fakat çok geçmeden Horasanlıların kayıtsız ve şartsız destekleriyle hilafetin başına gelen Abbâsîlerin Horasan'a karşı ayrımcı bir siyaset izledikleri, bunun ilk adımı olarak Abbâsî davetinin önderlerinden Ebû Müslim Horasânî'yi hunharca katlettikleri müşahede edilmiştir. Bu da doğal olarak Horasan halkının isyanlarına sebep olmuştur. He ne kadar Abbâsîler bu isyanlara dini bir boyut kazandırarak Hâricî isyanları adı altında bastırmaya çalıştıysalar da muvaffak olamamışlardır. Bir müddet sonra Horasan kökenli Bermekîlerin Abbâsî Devleti'nden silinip atılmaları Abbâsîlere

⁷⁹ Gerdîzî, thk., Rızazâde, s. 200.

⁸⁰ Gerdîzî, thk., Rızazâde, s. 200; Uslu, s. 101.

⁸¹ Gerdîzî, thk., Rızazâde, s. 200.

⁸² Uslu, s. 101.

⁸³ Gubar, s. 82.

⁸⁴ Uslu, s. 101.

sıkıntılı günler yaşatmış, Horasan'daki meşruiyetleri sorgulanır hale gelmiştir. Bundan böyle Tâhirîler, Saffârîler, Sâ mânîler, Simcûrîler ve Gazneliler gibi hanedanlar ortaya çıkarak Horasan'ı Abbâsîlerden bağımsız bir şekilde yönetecek devlet ve emirlikler kurulmuştur. Böylece valiler dönemi kapanmış, Abbâsîlerin Horasan'daki yetki alanları sınırlandırılmıştır. Abbâsîler, Türklerin İslam'a girerek Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu devletlerini kurmalarının ardından himayeleri altına girmiştir. Müslüman Arapların Horasan'a girmeleri dini boyutun yanı sıra kültürel alanda da farklı gelişmelere sahne olmuştur. Din dili olarak Arapça yayılmış, bölgeye yerleşen Arapların elde ettikleri ganimetlerle yaşam şartları değişmiş, zamanla bölgenin örf ve adetlerine ayak uydurarak temelli bir şekilde Horasan'da yerleşmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Mustafa, "Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi", Ortaçağ Tarihi, edt: Selim Hilmi Özkan, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Aykon, Necati, Bermekîler, ÖKM Yayınları, Burdur, 2018.
- Beyatî, Sümeyye "Nakş-i Horasan Der Rûykâr Âmeden-i Abbâsîyân", *Fasıl-nâme-i Parse*, S, 20, 2004, s.s. 113-139.
- Çetin, Osman, "Horasan", TDV, XVIII, İstanbul, 1998, s.s. 234-239.
- Gerdîzî, Ebu Said Abdülhay b. Dahhak b. Mahmud, -*Ahbar*, tsh: Rahim Rızazade Melik, Encümen-i Âsâr ve Mefahir-i Ferhengi, Tahran, 2005, s. 161.
- Gerdîzî, Ebu Said Abdülhay b. Dahhak b. Mahmud, *Zeynü'l-Ahbâr*, tsh: Abdülhey Habibi, Çahâne-i Armağan, Tahran, 1949.
- Gubar, Gulam Muhammed Gubar, *Afganistan Der Mesir-i Tarih*, Benigâh-i İntişârât-ı Meyvend, Kâbil, 2005.
- Müstevfî, Hamdullah Târîh-i Güzîde, II, Baskı, nşr: Abdülhüseyin Nevâî, Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, 2015.
- Narşahî, Ebubekir Muhammed b. Cafer, Târîh-i Buhara, çev: Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed b. Nasr el-Kubâvî, özt: Muhammed b. Zufer b. Ömer, tsh: Müderris Rızâvî, Kitâbfurûşî-i Senâî, Tahran, 1938.
- Özaydın, Abdülkerim "Abdülcebbâr el-Ezdî", *DİA, I*, İstanbul, 1988, s. 202.
- Uslu, Recep, *Horasan Tarihi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Lisans Tezi, Bursa, 1997.
- Vehbi, Hamid, *Meşâhir-i İslam, I*, Mehran Matbaası, İstanbul, 1301.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbâsîler", *DİA, I*, İstanbul, 198, s.s. 31-48.
- Zeki, İzzetullah, Horasan'da Hâkimiyet Mücadelesi (821-1005), Çizgi Kitabevi, Konya, 2020.
- Zeki, İzzetullah, İlk Dönem Horasan Valileri (Emevîler ve Abbâsîlerin Horasan Politikası 651-821), Çizgi Kitabevi, Konya, 2020.